

MÁTÉ ÁGNES

A volterrai epithalamium-corvina: egy elvetélt házasság mementója

Az epithalamium műfaja a 15. század második felétől nyert teret a neolatin irodalomban. A műfajba tartozó 336 alkotás alapján a témáról Anthony F. D’Elia publikált monográfiát 2004-ben.¹ D’Elia kötetének anyagából is világos, hogy a kifejezés a neolatin irodalomban már gyűjtőnévként funkcionált, tehát beleértették mindazokat a latin nyelvű, prózai vagy verses alkotásokat, amelyeket esküvői alkalomra írtak szerzőik.² D’Elia listáján ezért helyet kaptak olyan művek is, amelyek a *sermo*, *oratio*, *de/in coniugio/matrimonio/nuptiis* vagy az *epithalamium* címet viselik, és ünnepi beszédként, szónoklatként jellemezhetők.

A jelen dolgozat tárgya a Corvin János herceg (1473–1504),³ Mátyás király természetes fia és Bianca Maria Sforza milánói hercegnő (1472–1510)⁴ *per procuram* esküvőjére készült epithalamium, amelyet Johannes Franciscus Marlianus milánói jogtudós írt 1487-ben. A szöveg unikális kódexben maradt fenn, amelyet hiteles corvinának tart a szakirodalom, s ma Olaszországban őrzik, a volterrai Biblioteca Guarnacci Ms Cod. Lat. 5518 kézirataként.⁵ A kódexet Ábel Jenő fedezte fel és ismertette 1888-ban,⁶ majd az epithalamium szövegét beválogatta *Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei* című kiadványába is.⁷ Ennek ellenére a magyar szakirodalomban a szöveget nem elemezték. D’Elia kötetében 3 oldalon foglalkozik tartalmával, elsősorban a benne vázolt hun–magyar rokonság és az Attila-kép miatt.⁸

* A szerző a NKFIH PD 128.227 *Királyi és arisztokrata neolatin nászének-költészet a kora újkori Magyarországon* c. projekt vezető kutatója

1 Anthony F. D’ELIA, *The Renaissance of Marriage in Fifteenth-Century Italy* (Cambridge–Massachusetts–London: Harvard University Press, 2004).

2 Skirmantė ŠARKAUSKIENĖ, „Classical Tradition in the Neo-Latin Epithalamia of the Grand Duchy of Lithuania”, *Respectus philologicus* 3 (2003): 36–46.

3 SCHÖNHERR Gyula, *Hunyadi Corvin János: 1473–1504* (Budapest: Históriaantik Könyvesház, 2010).

4 Lásd: Gerhard RILL, *Bianca Maria Sforza, regina dei Romani e imperatrice*, 2020, hozzáférés: 2020.10.08, [https://www.treccani.it/enciclopedia/bianca-maria-sforza-regina-dei-romani-e-imperatrice_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/bianca-maria-sforza-regina-dei-romani-e-imperatrice_(Dizionario-Biografico)).

5 Köszönöm Zsupán Edinának, hogy jóvoltából a kódex fotóiba is betekinhettem, így nem csupán a 19. századi kiadásra kellett támaszkodnom.

6 ÁBEL Jenő, „Két ismeretlen Corvincodextről”, *Magyar Könyvszemle* 12 (1888): 140–167.

7 ÁBEL Jenő, *Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei*, Irodalomtörténeti emlékek 2, 357–381 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1890). A továbbiakban először a kódex levélszámát, majd a kiadás oldalszámát hivatkozom.

8 D’ELIA, *The Renaissance of Marriage*, 66–68.

Az elmúlt évtizedek corvina-kiállításainak katalógusaiban rendszeresen reprodukálják a kódex ajánlásának első oldalát az ott látható Mátyás-portréval, amelyet Amborgio de Predis munkájának tartanak.⁹ A kódexnek igazán a művészettörténet szentelt figyelmet, legutóbb Angela Dillon Bussi elemezte illusztrációit a 2008-as budapesti reneszánsz kongresszuson tartott előadása alapján készült publikációban.¹⁰ Dillon Bussi a Mátyás-portré mintájául szolgáló érmet milánói alkotásnak véli. A kutatásnak egy korábbi fázisa jelenik meg Rozsonдай Marianne friss kötetében, aki Anthony Hobson egy 1989-es munkájára hivatkozva a portrét egy firenzei érem alapján készült ábrázolásnak tartja.¹¹ Ez mit sem von le viszont Rozsonдай azon állításának fontosságából, hogy „Az erlangeni Biblia kötésének Mátyás-ábrázolása szinte pontos mása az 1488-ban Johannes Franciscus Marlianus szerzette Epithalamium-corvina (Volterra, Biblioteca Guarnacci: Cod. Lat. 5518) címlapján lévő, zöld babérkoszorús Mátyás-porténak, de hasonlít a Philostratus-corvina címlapján látható Mátyás-medál-portréhoz is (OSZK: Cod. Lat. 417)”.¹²

Marlianus epithalamiumának irodalomtörténeti jelentősége három szempontból ragadható meg. Egyrészt ez az egyik első ismert hosszú neolatin szöveg, amelyet magyarországi házassulandónak írtak. Korábban Janus Pannonius még ferrarai diákként írt köszöntő költeményeket előkelő olasz párok esküvőjére.¹³ Meglepő módon Hunyadi Mátyás és Aragóniai Beatrix házasságkötésére készült ünnepi hosszú prózai szövegről nem tudunk, csak egy német beszámoló örökített meg egy tizennyolc soros verset, amely az esküvői ünnepségek alatt Mátyás házának egy oszlopára függesztve volt olvasható.¹⁴ Marlianus munkájának jelentősége másrészt abban áll, hogy hasonló, a felek teljes családtörténetét tárgyaló, magyar vonatkozású esküvői orációról is alig tudunk. Erudíciója miatt én csak a másfél évszázaddal későbbi, 1643-ban II. Rákóczi György és Báthori Zsófia esküvőjére készült nyomtatványt¹⁵ tudnám az olasz munká-

9 MONOK István, szerk., *A holló jegyében: Fejezetek a Corvinák történetéből* (Budapest: Corvina Kiadó, 2004), 10, 3. kép. A kép elérhető online is, lásd: hozzáférés: 2020.10.06, <https://mek.oszk.hu/01900/01918/html/index1401.html>; Csaba CSAPODI, *The Corvinian Library: History and Stock*, Studia humanitatis 1 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973).

10 ANGELA DILLON BUSSI, „Gli sponsali di Giovanni Corvino e Giovanni Ambrogio De Predis »miniature, pittore, disegnatore«”, *Rara volumina* 18, No. 1–2 (2011): 5–16.

11 ROZSONDAI MARIANNE, *A magyar könyvkötés a gótikától a művésztkönyvekig* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ–Kossuth Kiadó, 2019), 148, főként 226. j.

12 Uo., 148.

13 BÉATRICE CHARLET-MESDIJAN, „Le discours sur le mariage de Janus Pannonius dans le livre II de ses Elegies”, in *Essays on Neo-Latin Literature in Honour of Monique Mund-Dopchie and Gilbert Tournoy*, ed. Dirk SACRÉ and Jan PAPY, Supplementa Humanistica Lovaniensia 26, 61–71 (Leuven: University Press, 2009).

14 BORSA Béla, *Ismertlen, egykorú német leírás Mátyás és Beatrix házasságáról*, A Pécsi Egyetem Német Intézetének értekezései 19 (Pécs: Gyarmati Nyomda, 1940), 26.

15 RMNY 2040. *Foelix connubio: Foelix connubium illustrissimi [...] Georgii Rakoci iunioris [...] principis Transylvaniae, partium regni Hungariae domini et Siculorum comitis [...] cum [...] Sophia Bathori [...] Andreae Bathori [...] unica et suprema filia Albae-Juliae Transylvanorum solennibus celebratum nuptiis, anno MD-CXLIII. 3. die Februarii et ab [...] schola Varadiensi devotionis causa, panegyrico exornatum stylo* (Várad: Szenci Kertész Ábrahám, 1643).

jához hasonlítani. Marlianus műve azonban valószínűleg nem volt ismert a magyarországi epithalamium-szerzők előtt, mert a kódex 1592-re biztosan visszakerült Itáliába, amikor már a volterrai Pino Lisci tulajdonában volt.¹⁶ Harmadrészt a milánói jogtudós munkája kiemelkedik nemcsak a magyarországi, de valószínűleg az európai neolatin epithalamiumok mezőnyéből abból a furcsa okból is, hogy egy olyan frigyhez kötődő reprezentációt és reményeket fejez ki, amelyet a házasulandók személyükben sosem kötöttek meg.

Terjedelmi okokból itt nem részletezem a Corvin János és Bianca Maria Sforza házasságára vonatkozó negociációkat, és a menyasszony többször elhalasztott Magyarországra indulásának történetét, hiszen azokat E. Kovács Péter részletesen megírta magyar és olasz nyelven is.¹⁷ Csupán öt időpontot emelek ki: 1485 augusztusában Ascanio Sforza bíboros gratulál unokahúgának a jövődő házassághoz, amelyről II. Pál pápát is tájékoztatta már. A *per procuram* esküvőre Milánóban 1487. november 25-én kerül sor Bianca Maria Sforza és a vőlegényt képviselő Filipecz János nagyváradai püspök részvételével. A volterrai kódex erre a napra teszi Marlianus beszédének elhangzását is (2r). A Mátyás királyhoz címzett ajánlást pedig Marlianus kb. hat héttel később, 1488. január 1-jén keltezi (4r). Több mint öt évvel később, 1493. október 18-án végül VI. Sándor pápa érvényteleníti Corvin János és Bianca Maria Sforza írásban egymásnak tett ígéretét. Az ekkor már huszonegy éves leány három hónap múlva szabadon hozzámehetett I. Miksa német-római császárhoz.¹⁸

A történetnek érdekes folytatása, hogy felbontott virtuális házasságának szelleme egy másik epithalamiumban elkísérte a Sforza hercegnőt valódi nászágának küszöbéig is. Bianca Maria és I. Miksa házasságát köszöntő beszédében ugyanis Jason de Mayno (1435–1519) megemlékezett a menyasszonynak Mátyás király fiával létre nem jött házasságáról – igaz, a többi meghíúsult házasságot sem hallgatta el. Miután a Marlianus epithalamiumában olvashatónál lényegesen több és ékesszólóbb dicséretben részesíti a menyasszonyt, aki szűzies, művelt és különösen szép, Mayno megtoldja az érvelését az-
zal is, hogy felsorolja, hányan kérték feleségül Bianca Mariát, de vagy meghaltak, vagy nem bizonyultak méltónak rá:¹⁹

Propter has eximias dotes a variis principibus et regibus in matrimonium undequaque deposcebatur. Maximam enim in eo foelicitatem nobilissimus quisque respondebat, si hanc in coniugem assequetur. Primum Philiberto Sabatensium ducis filio desponsa est. Sed ille aevo immaturus: in rapida fata concessit. Tres subinde regum nuptiales tediae

16 MONOK, *A holló jegyében*, 116.

17 Péter E. KOVÁCS, „Mattia Corvino e la corte di Milano”, *Arte Lombarda: Rivista della Storia dell'Arte* 139, No. 3 (2003): 76–80; E. Kovács Péter, „Corvin János házassága és a magyar diplomácia”, *Századok* 137 (2003): 955–971.

18 Az alkalomra készült epithalamiumokat egy bécsi szakdolgozat tekintette át 1994-ben, amelyhez azonban nem jutottam hozzá. Regina KISSER, hg., *Lateinische Epithalamien auf die Hochzeit Maximilians I. mit Bianca Maria Sforza* (Wien: Universität Wien, 1994).

19 Jason DE MAYNO, *Oratio in nuptiis Maximiliani regis et Blancae Mariae* (Basel: Johann Bergman, 1494). MTA Könyvtára Inc. 476, számozatlan.

oblatae sunt. Mathias Pannoniarum rex gloriosissimus eam Iohanni Corvino unico filio desponderi curavit. Sed Mathia vita functo: multa que animo conceperat de futura filii in regnum successionem in irritum cessare, quae facies himenaeas prohibuerunt. Iacobus Stuart Scotiensis primae iuventutis adolescens qui insulae Britanniae imperat, qua parte in septentrionem vergit: hanc in consortem thori sociam expetitur. Vladislaus Boemiae imperitans, qui pannonico regno successit, haud impar Mathiae gloria futurus, pro crebros internuncios in uxorem diucius sollicitavit. Sed eras his omnibus longe superior Maximiliane [...]

[E kiváló adottságai miatt különböző fejedelmek és királyok kérték mindenfelől házasságra őt. Hiszen a legnemesebb ember is a legnagyobb boldogságot vallhatja magáénak, ha egy ilyen házastársat kap. Először Filiberttel, a savoyai herceg fiával jegyezték el. Őt azonban éretlen korban elragadta a gyors halál. Ezt követően három király nászi ágyát kínálták fel neki. Mátyás a magyarok legdicsőségesebb királya úgy intézkedett, hogy (Bianca Mariát) hozzáadják az ő egyetlen fiához, Corvin Jánoshoz. Mátyás meghalván azonban sok minden, amit ő elméjében eltervezett a fia jövőjéről az ország öröklésével kapcsolatban, füstbe ment, s ez megakadályozta, hogy a frigynek nászi fátylakat gyűjtssanak. A skót Stuart Jakab, aki kora ifjúságát élő fiatalemberként a Brit-szigeteken uralkodott, miután kiterjeszkedett az északi területekre is, arra törekedett, hogy (Bianca Maria) házasságra léphessen vele. Ulászló, Csehország királya, aki a magyar trónon követte Mátyást, hogy a jövőben tőle alig elmaradó dicsőségre tegyen majd szert, gyakori követjárásokkal hosszan kérte feleségül őt. De mindezeknél sokkal különb voltál, Miksa...]

Tekintve, hogy Miksát Mátyás ellenében választotta meg az ebenfurti birodalmi gyűlés római királynak 1487-ben, ami a magyar király talán legnagyobb politikai kudarcát jelentette, igen pikáns az orátor azon megjegyzése, hogy Mátyás halálával sok minden, amit fia jövőjével kapcsolatban tervezett, füstbe ment. A magyarországi királyi házasságokra írt epithalamium anyagban a férj özvegyi állapotát, ha az volt, a szerzők nem hallgatták el. Arra azonban nem találtam más példát, hogy egy szűz menyasszony – és hazánkban az uralkodói rétegben legalábbis nem volt szokás özvegyasszonyt venni a második házasságban sem – értékét az esküvői retorikában az is növelje, hogy mennyire volt kapós a házassági piacon. Mayno egyébként nem túlzott, Bianca Mariát 1474-ben gyermekházasságban hozzáadták unokatestvéréhez, Savoyai Filiberthez, aki azonban 1482-ben elhunyt. 1492-ben rövid ideig szó volt arról is, hogy a tizenöt évesen trónra juttatott IV. Jakab skót király (ur. 1488–1513) veszi el a hercegnőt. Bianca Maria nagybátyja szerette volna a lányt II. Ulászló magyar királyhoz adni,²⁰ de ebben Aragóniai Beatrix özvegy királyné tervei áthúzták a Sforzák számítását.

A kutatás csak mostanában kezdi átértékelni Bianca Maria Sforza császárnéi működésének jelentőségét,²¹ de az bizonyos, hogy a sok ígéret és terv után a megkötött házasság

20 E. Kovács, „Mattia Corvino e la corte di Milano”, 79.

21 Sabine WEISS, *Die vergesene Kaiserin: Bianca Maria Sforza, Kaiser Maximilians zweite Gemahlin* (Innsbruck, Wien: Tyrolia Verlag, 2010); Christina ANTENHOFER, „Emotions in the Correspondence of Bianca Maria

sága sem volt számára szerencsés. A férje szemében nem tudott az első feleség nyomába érni, és egyetlen terhessége sem végződött gyermekáldással. A Sforza hercegnő azok közé az előkelő hölgyek közé tartozott, akiknek a házassága rövid távon segítette ugyan a születési családjá helyzetét, de dinasztiaiát nem tudtak a politikai frigyre alapítani.

A szempontunkból fontos tervezett házasság másik szereplője, Corvin János is hasonlóan szerencsétlen sorsra jutott. Frangepán Beatrixszal kötött házasságából született gyermekei korán meghaltak, és ő is a hatalmi harcok áldozatává vált. A Corvinus-vagyon pedig végül Frangepán Beatrix második házassága révén Brandenburgi György kezére jutott.

A történelemben ugyan nincs értelme „mi lett volna, ha” szituációkat felvázolni, de a fentiek fényében valószínű, hogy a Corvinus–Sforza házasság is hasonlóan rövid, és a dinasztikus szempontok szerint eredménytelen lett volna. A volterrai epithalamium-corvina tehát egy virtuálisan nyolc évig létező házasság(i ígéret) tanújele volt ugyan, de amint az alább következő elemzésből kitűnik, sajnos valóban csupán nagyon sok, szép és eruditus *hűhó semmiért*.

Marlianus munkájának felépítése és elmélkedése a házasságról

Az olasz humanista Mátyás királynak címzett két és féloldalas ajánlását arra a Plutharkosznál²² olvasható anekdotára építi, amely szerint egy szegény ember két tenyerébe merített folyóvízzel köszöntötte Artaxerxész perzsa királyt, mivel más, illő ajándékot nem tudott neki adni. Ezután kezdődik az ünnepi beszéd szövege, amelynek megszólítottjai János váradi püspök Mátyás király és fia, János herceg képviselőiben („hoc loco vice gerens”), a menyasszony fivére, Gian Galeazzo Maria Sforza herceg, valamint a nagybátyja, a hercegprímás Ascanio Maria Sforza, végül az édesanyja, Savoyai Bona hercegné. A kéziratban néhány oldalt elfoglaló *captatio benevolentiae* után az olasz humanista a házasság intézményének eredetéről értekezik, leginkább saját műveltsége, jogtörténeti tudása fitogtatása céljából. A legkorábbi időktől áttekintve a történelmet, hangsúlyozza, hogy nem a régi görögök, druidák, a Szibilla-tekercek vagy a tizenkét táblás törvények stb. fektették le ennek az intézménynek az alapjait, hanem a házasság arra a parancsra alapul, amelyet az összülők, Ádám és Éva kaptak az Istentől. A házasság olyan közösség, amelynél jobbat, kényelmesebbet, édesebbet vagy kellemesebbet kitalálni sem lehet. Nem csupán az egyént tartja távol a paráznaságtól és a lélek viharaitól, de a nagyobb emberi közösségek, birodalmak, városok stb. ügyét

Sforza”, in *Maximilian I. (1459–1519): Wahrnehmung – Übersetzungen – Gender*, Hg. Heinz NOFLATSCHER, 267–286 (Innsbruck–Wien–Bozen: Studien-Verlag, 2011); Christina ANTENHOFER, „Bianca Maria Sforza und ihr Hof im Spiegel ihres Brautschatzes”, in *Maximilian I.: Aufbruch in die Neuzeit*, Hg. Monika FRENZEL, Christian GEPP und Markus WIMMER, 62–68 (Innsbruck: Haymon Verlag, 2018).

22 PLUTARKHOSZ, „Artaxerxes”, in PLUTARKHOSZ, *Párhuzamos életrajzok*, ford. MÁTHÉ Elek, jegyz., utószó HEGYI Dolores, 2 köt, Sapientia humana, 893–921 (Budapest: Osiris Kiadó, 2005), 897.

is segíti és óvja. A házassági szövetségben annyi örömet és olyan érzelmi biztonságot találhat az ember, amely a legnagyobb megpróbáltatások kiállására is képessé teszi.

A házasság történeti távlatokba állítása után Marlianus tizenkilenc, a görög mitológiából, illetve a római történelemből vett példát hoz fel a házastársi hűségre és összetartozásra. Utóbbiak többsége idősebb Plinius *A természetről* című munkájának VII. könyvéből, és Valerius Maximus művének IV. könyvéből származó tematikus válogatás. Marlianus főként olyan párokról szól, akik partnerüket elvesztve önkezükkkel vetettek véget életüknek, mert nem akartak párjuk nélkül élni. A felhozott esetek nem annyira önmagukban érdekesek, mint inkább abból a szempontból, hogy közülük melyeket tartja az olasz humanista külön magyarázatra szorulóknak. Marlianus elvárási horizontja azonban valószínűleg eltér a mai olvasó felkészültségétől, ezért a felhozott példákat előbb felsorolom, azután a Marlianustól magától értetődőnek tekintettekhez adok rövid magyarázatot, majd azokat tárgyalom, amelyek az ő szövegében is rövid ki-fejtést kaptak.

Az olasz humanista a következő klasszikus figurákat említi: Artemiszia és Mauszóosz, Tiberius Gracchus és felesége, Dido Phoenissa és Sicheus, Marcus Lepidus és Apuleia, a szabin nők, Pénélopé, Evadné, Cornelia és Pompeius, Portia és Brutus, Arria és Paetus, Lucretia és Collatinus, Alkésztisz és Admétosz, Sulpicia és Lentulus, Mithridatész és Hüpszikratea, C. Plautius Numida és Audira, M. Plautius és Orestilla, a spártai nők, a géták asszonyai, végül Q. Metellus Numidicus.

A fenti felsorolásban a Corneliától Hüpszikrateáig terjedő csoport alakjai semmilyen magyarázatot nem kapnak Marlianustól, történeteiket nyilván általánosan ismertnek vélte. Cornelia követte férjét jóban-rosszban, akkor is, amikor Pompeius vere-séget szenvedett a pharszaloszi csatában. Portia férje halálhírére hallva először karddal akart véget vetni életének, de amikor azt elvették tőle, égő szemet ivott. Paetus a Clau-dius császár elleni összeesküvés résztvevője volt. A kivégzés szégyenét elkerülendő Arria előbb saját magát döfte le, majd átadta férjének a tört, azzal a felszólítással, hogy „Paetus, nem fáj!”, így együtt lettek öngyilkosok. Lucretia talán a legismertebb a felso-roltak közül, aki az elszenvedett erőszak után férje iránti hűségből inkább öngyilkos lett, mint hogy szégyenben kelljen élnie. Alkésztisz a görög mitológia szerint leváltot-ta férjét, Admétoszt az alvilágban, hogy az tovább élhessen. Sulpicia rabszolgálynak öltözve elszökött anyjától, hogy kövesse férjét a szicíliai száműzetésbe. Mithridatész pontusi király igazi harcostársa talált feleségében, aki a háborúba és a száműzetésbe is vele ment.

Van néhány klasszikus alak, akinek csak távirati stílusú jellemzését olvashatjuk az orációban: Pénélopé állhatatosan tűrte férje (Odüsszeusz) távollétét. Evadné Marlianus szerint türelmes és nagylelkű volt. E két tulajdonság alapján a görög mitológia több azonos nevű nőalakja közül ő az Apollónnak fiút szülő, majd saját nevelőapja harag-ja miatt a csecsemőt napokra egy ibolyamezőben elrejtő Evadné lehet. Említett tulaj-donságai arra vonatkozhatnak, hogy kívárta, amíg Apollón jósdája igazságot szolgáltat neki, és nem pusztította el a gyermeket, hogy bűnét elfedje. Tiberius Gracchus, a híres Gracchus fivérek apjának története is inkább utalásszerű. Marlianus azt a Pliniusnál (*Hist. Nat.* VII, 36) olvasható epizódot idézi fel, amikor az ellenfelei betörve a házá-

ba választás elé állították a férfit, hogy őt vagy feleségét öljék meg. Tiberius Cornelia Africanát megmentve saját halálát választotta. Apuleia, M. Lepidus felesége belehalt abba, hogy férje megtagadta szerelmét és elvált tőle (Plin., *Hist. Nat.* VII, 36).

A további felhozott eseteknek Marlianus egy-két mondatos leírása is világosan elmondja a lényegét. Artemiszia annyira szerette férjét, hogy annak halála után a hamvait italába keverve fogyasztotta. A történet szerint az asszony kb. három év alatt sorvadt el a gyászban, és a kettejük számára építtetett síremlék, a halikarnasszoszi Mauzóleum az ókori világ hét csodája közé számított. Dido történetének felhozásakor Marlianus állítása szerint vitatkozik a költői hagyománnyal, amennyiben szerinte a királynő hűséges akarván maradni férjéhez, máglyán égette el magát. A humanista itt arra az álláspontra helyezkedik, amelyet előtte például Petrarca és Boccaccio is képviseltek, akik szerint Dido sosem találkozott Aeneasszal, mert több évszázaddal korábban élt, így a kettejük közötti szerelmi viszony, amelyet Vergilius megénekelt, nem jöhetett létre.²³ Ezután a szabin nők békítő helytállására utal Marlianus, akik római férjeik és szabin férfirokonságuk közé vetve magukat megakadályozták, hogy a felek kiirtsák egymást, s ezzel nagy szolgálatot tettek mindkét királyságnak. C. Plautius Numida és Marlianusnál Audirának nevezett felesége története szerint a férj karddal vetett véget életének, mikor asszonya halálhíret vette. A hatvan hajóval Ázsiába tartó M. Plautiust pedig felesége, Orestilla Tarentumig követte, ahol azonban elhunyt. A férfi asszonya halotti máglyájára borulva öngyilkos lett, és a párt együtt hamvasztották el, hogy halálukban is egyek legyenek. Az azonos családhoz tartozó férfiak történetei Valerius Maximusnál egymás után következnek. A példákat a spártai nők híres harcedzettségének és halálra is kész áldozatának felelegetése, valamint a géta asszonyokról szóló hagyomány zárja, akik elhunyt férjeikkel a halotti máglyán egyesülve tanúsították hűségüket. Az utolsó név és történet, amellyel Marlianus művének ez a szakasza zárul, Aulus Gellius *Attikai éjszakák* című művének egy helyére (I, 6) utal. E szerint a római Q. Metellus Numidicus censorként egy humoros beszédben biztatta a rómaiakat házasságra, azzal az indokkal, hogy más módon nem lehet az emberiség fennmaradását szolgálni. Marlianus némileg parafrázeálja az eredeti szöveghelyet, de a lényegén nem változtat, hiszen az a célja, hogy átvezessen beszéde következő tematikus egységéhez, amely a szüzesség és a házasság állapot összemérése.

Házasságkötéskor elhangzott ünnepi beszédről lévén szó, Marlianus természetesen többre tartja a házasságot a szüzi állapotnál. Az érvelése lényege egy rejtett cicerói utalás „non nobis solum nati sumus” (*De officiis* I, 22) parafrázisa „non tantum nobis sed et aliis nati sumus”, amelynek értelmében a szüzességgel az ember csak saját javát szolgálja, de a házassággal családja, barátai és hazája javára is válik, hiszen születendő gyermekeivel sokasítja és boldogítja őket. Több és nagyobb jutalomban lesz tehát része azoknak, akik a házasságot választják. Sajnos ez a szövegrész rövid és mentes minden példaanyagtól, így fel sem vetődhet, hogy a tematikus egyezésen túl párhuzamokat keressünk ennek az epithalamiumnak és Antonio Bonfini *Symposionjának* az érve-

23 Craig KALLENDORF, „Boccaccio’s Dido and the Rhetorical Criticism of Virgil’s »Aeneid«”, *Studies in Philology* 82, No. 4 (1985): 401–415.

lése között. Érdekes lenne látni, hogy esetleg ugyanazokat a példákat hogyan használja a két ellentétes célú szöveg, de erre Marlianus beszéde nem kínál nekünk lehetőséget.

Az epithalamiumnak ez a szakasza tehát igazi humanista elmeszítés: a házasság intézményét történeti perspektívába állítja, hogy azután a házastársi hűség antik példatárát vonultassa fel. A példatár egyes darabjainak kifejtettsége árulkodik arról, hogy mit tekinthetett Marlianus általánosan ismert tudásanyagnak (például Pénélopé, Portia, Lucretia), és melyek voltak a „vájtt fülű” olvasónak – akár a mű ajánlásában megszólított Mátyás királynak – célzatosan kiválogatott példák, főként Valerius Maximus és Plinius munkáiból.

A völegény öröksége: magyar királyok Attilától Hunyadi Mátyásig

A házasság példáinak felsorolása után az orátor Corvin János szülőföldje történetének majd családi hátterének ismertetésébe kezd. Dicséri Pannónia jó természeti adottságait, majd az onnan származó katonacászárokról szól. Valentinianus, Iulianus Augustus és Gratianus kereszténység ellenes beállítottságát kárhoztatja. Marlianus ezután saját szűkebb pátriájának dicséretére említi Szent Ambrust, Milánó püspökét, akinek hathatós közreműködésével, Theodosius császár idején még a gótok és Szkítia más népei is erőtlenné bizonyultak Krisztus egyházával szemben. Ezek közül egy volt a magyarok („apud Hungaros”) felett uralkodó Attila, akit szintén megbírt a kereszténység ereje. Itt következik az ismert történet arról, hogy Leó pápa szavára Attila seregeivel felhagyott Itália prédálásával.²⁴

De vannak olyan tettei is a magyaroknak, folytatja Marlianus, amelyeket Itáliában ünnepelnek („in Italia hac nostra per hungaros fortiter gesta celebrantur”). Ekkor négy évszázadot ugorva az időben, a hun–magyar kontinuitást egyértelműnek véve, a honfoglaló magyarok mint hunok itáliai hadjáratait idézi meg, amelyek a 9–10. század fordulójától a 10. század második harmadáig tartottak. Az időhatárokat III. Szergeusz (904–911) és X. János (914–928) pápák uralkodása jelöli ki, valamint I. Berengár római császár és azonos nevű két utódjának a honfoglaló magyarok ellen, illetve velük szövetségben vívott harcairól esik szó. I. Berengár a Brenta mentén súlyos vereséget szenvedett a lovas nomád magyaroktól 899-ben, utódai azonban jó előre pénzen váltották meg a várható fosztogatásokat. Marlianus szerint ezek a tettek minden nemzet között ismertek, akárcsak néhány magyar király cselekedetei.

Az olasz humanista II. András szentföldi hadjáratát, I. Lajos király itáliai boszszúhadjáratát Johanna királyné ellen, valamint I. (Várnai) Ulászló király cselekedeteit emeli ki. Szerinte András király a keresztény közösségre gondolva ment el a Szentföldre, hogy segítséget nyújtson János jeruzsálemi királynak Szaladin ellen, és a ma Damiettának nevezett, egykor Héliopolisz nevű várost ostromolta. Szintén mindenki tud Lajos királyról, aki azért jött Nápolyba, hogy megbosszulja öccse, András ha-

24 D’ELIA, *The Renaissance of Marriage*, 66–68.

lálát, amelyet felesége, Johanna csele okozott: „ut Andree fratris sui a regina Ioanna eius uxore per insidias interemti necem ulcisceretur”.²⁵ Ez a beállítás teljesen a magyar felfogást, Lajos király szempontját érvényesíti abban a kérdésben, hogy jogos volt-e az itáliai hadjárat. Mintha Giovanni Conversini da Ravenna Lajos királyt pozitív színben feltüntető anekdotáinak a visszhangját hallanánk.²⁶ I. Ulászló király ábrázolása szintén az itáliai szempontokat veszi figyelembe, amelyek ezúttal azonban eltérnek a magyar krónikás hagyománytól. A Thuróczy-krónikával ellentétben ugyanis Marlianus nem esküszegésnek állítja be, hogy a magyar király a szegedi békét megszegve hadba vonult a török ellen,²⁷ hanem IV. Miklós pápa véleményét idézi, aki a szentek közé sorolta volna Ulászlót áldozatáért: „Loisius rex quem Nicolaus quartus Pontifex ob bene innocenterque actam vitam dignum existimavit qui inter sanctos referretur”. [Ulászló király, akit IV. Miklós pápa jó és ártatlanként bevégzett élete miatt méltónak talált arra, hogy a szentek közé soroltassék.] Ez a beállítás nem egyezik Antonio Bonfini felfogásával sem, aki nagyon halványan ugyan, de Ulászló vakmerőségének tulajdonítja halálát, és annak, hogy nem hallgatott a nála jóval tapasztaltabb Hunyadi János vajdára a várnai ütközet során.²⁸ Ami olasz felfogásban mártírhálál, az magyar szempontból mégiscsak egy interregnum kezdete, még ha abból épp Hunyadi Mátyás került is ki győztesen.

Marlianus ezután rátér Corvin János herceg közvetlen felmenőire, nagyapja és apja cselekedeteire. A völegény nagyapja, János vajda a kisebb testvérek rendjéből való Kapisztrán Jánossal együtt Nándorfehérvár (Bellogradum) ostromakor több ezer törököt megölt, amivel örök hírnévre tett szert. Ezután következik az ő fia, vagyis a völegény apja, a híres és győzhetetlen Mátyás király. Marlianus értesülései pontosak, bár nagyvonalúan elhallgatja a kacsaringókat, amelyeket be kellett járnia, míg Mátyás uralomra került, s csaknem egy évtized múlva *de facto* meg is koronázták. Marlianus Mátyás sikereit a fiatal kora ellenére benne meglévő nagylelkűségnek és bölcsességnek tulajdonítja. Ezután beszél török háborúiról, és arról, hogy a cseh György királyt vissza akarván téríteni a kereszténység útjára, Pál pápa biztatására fegyvert fogott ellene.²⁹ Mátyás tehát a legbecsesebb ajándékot adta a kereszténység szolgálatáért: saját vérért ontotta érte. A III. Frigyes ellen viselt háborúit is jogosnak állítja be Marlianus, azt hangsúlyozva, hogy Frigyes jogtalanul behatolt Pannóniába, és sokat pusztította azt.³⁰ Ezen a ponton már Bécsújhely ostromáról van szó, amelynek idején, 1487. március 20-án az ebenfurti birodalmi gyűlésen Mátyás király felvette az osztrák hercegi címet, mi-

25 13r. ÁBEL, *Olaszországi XV. századbeli...*, 368–369.

26 MÁTÉ Ágnes, *Fabula és história határán: Vándormotívumok és -anekdoták magyar történelmi alakokra vonatkozó itáliai elbeszélő forrásokban* (Szeged: Lazi Kiadó, 2018), 15–36.

27 THURÓCZY János, *Magyar Krónika*, szerk. KARDOS Tibor, MEZEY László és GERÉB László (Budapest: Magyar Helikon, 1957), 50–52.

28 MÁTÉ, *Fabula és história határán*, 157–165. Antonio BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, ford. KULCSÁR Péter (Budapest: Balassi Kiadó, 1995), 641–643.

29 KUBINYI András, „Hunyadi Mátyás, a személyiség és a király”, *Aetas* 22, 3. sz. (2007): 83–100, 91.

30 Uo., 96. Ransanusszal összhangban az általános olasz vélemény is Mátyást tekintette a császári címre érdemesnek, bár Miksa lett a római király.

után a római királyi címre III. Frigyes saját fiát, Miksa főherceget választotta meg. Ez az esküvői oráció előtt néhány hónappal történt esemény volt, Marlianus tehát elért a beszéd idejének jelenéig. Itt tesz még egy hízelt utalást a Hunyadi család Corvinusoktól való származására, ezután pedig János herceget dicséri: a völegény napról napra jobban hasonlít apjára ábrázatában, s el lehet képzelni, mi mindenre lesz majd képes, hogy tetteivel is atyja nyomába érjen. Örülhetnek a magyarok, akik ilyen, Mátyást erényeiben utánzó trónörökösöt kapnak majd. Nem csodálkozhatunk azon – zárja le a magyar félre vonatkozó részt Marlianus –, hogy a fiának az apa olyan házastársat választott, akinek felmenői jogosan mérhetők össze Mátyás családjával.

A két család rangjának összemérhetősége egy speciális szempontból bizonyosan igaz: mind Itáliában, mind az összeurópai politikai házassági színtéren voltak olyan ősi családok, akik a Sforzákat és a Hunyadiakat is felkapaszkodott parvenünek tartották, és nem óhajtottak velük házassági szövetségre lépni. Mindkét család a katonai pályának köszönhette felemelkedését. A Sforza család alapítója az 1369-es születésű *condottiere*, Giacomo Attandolo Sforza volt, míg Hunyadi János származásáról a magyar kortársak sem rendelkeztek biztos tudással. Hunyadi Jánosnak a Zsigmond császártól való törvénytelen származásáról szóló híresztelés pedig, amelyet Antonio Bonfini propagált *A magyar történelem tizedeiben*, csak a Corvinus–Sforza esküvőt követő évtizedekben terjedt el. A Hunyadiaknak a római Corvinus családdal való rokonságuk, a Zsigmondtól származás nélkül azonban Itáliában ismert volt, hiszen azt Pietro Ranzano történeti munkájában is megtaláljuk.³¹ Kulcsár Péter szerint származásának ezt a vonalát Mátyás király éppen ennek az olasz házasságnak a terve miatt emelte be saját reprezentációjába, bár korábban az ilyesmit megvetette.³²

A Sforza-házasságot a Savoya-házból származó Bona, Bianca Maria Sforza édesanyja rangon alulinak tartotta, de a politikai megfontolás győzött, így mégis hozzá kellett mennie Galeazzo Viscontihoz. Hunyadi Mátyás magyar királynak pedig mind a házassági tervei, mind pedig a két megvalósult házassága negatív eredménnyel zárult a dinasztikus politika szempontjából. Mátyást alacsony származása miatt több ízben elutasították a német-római birodalmi előkelő családok, de a legfájóbb módon mégis a lengyel Jagellóktól kapott kosarat,³³ Podjebrád Katalin és Aragóniai Beatrix királynék pedig nem adtak neki trónörökösöt. Ebből a szempontból tehát valóban igaza van az olasz humanistának: mindkét család számára nagy jelentősége lehetett volna, ha Corvin János és Bianca Maria Sforza hasonló, *condottiere* háttérű családokból emelkedve együtt egy új dinasztiát hoznak létre a Magyar Királyságban. Azt pedig, hogy a magyar királyok örökösének fia méltó feleségre talál a Sforza leányban, Marlianus beszédének következő, hosszú szakasza volt hivatott igazolni, amely terjedelmében kb. háromszorosa a magyar félre vonatkozó résznek (15r–23r).

31 CSUKOVITS Enikő és CSUKOVITS Anita, szerk., *Mátyás és a humanizmus*, Nemzet és emlékezet (Budapest: Osiris, 2008), 44, 1. és 2. jegyzet.

32 KULCSÁR Péter, „A Corvinus-legenda”, in *Mátyás király 1458–1490*, szerk. BARTA Gábor, 17–40 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990).

33 KUBINYI, „Hunyadi Mátyás, a személyiség és a király”, 91.

Marlianus munkájának 15r lapján kezdődik Bianca Maria Sforza családjának bemutatása. A 13. század elejéig visszanyúló, kissé sajátos logikát követő felsorolásban a szerző Bianca Mariának 21 rokonáról tesz említést. Nem meglepő, hogy a humanista első-sorban a Milánó élén a *signore*, majd hercegi méltóságot betöltő, harcban edzett Visconti és Sforza férfiakat mutatja be, akiknek a hadi tetteit azonban én nem mondom fel ebben a dolgozatban. Csupán annyit jegyzek meg, hogy a különböző városokért vívott harcok és *condottierek* felsorolása Marlianusnál megegyezik a ma hitelesnek tartott olasz történeti irodalom adataival. Jóval érdekesebb számomra, hogy Marlianus beszéde az ara három nőrokonáról is megemlékezik: Bianca Maria édesanyjáról, Savoyai Bona hercegnéről, a nagymamájáról, Bianca Maria Viscontiról, akinek a Sforzák Milánót, a menyasszony pedig a nevét köszönhette, valamint egy néhány generációval korábbi hölgyről, Valentina Viscontiról, Bernabò Visconti leányáról, aki II. Péter ciprusi király felesége lett, és a krónikák szerint tizenkét hárompár-evezős (triremus) hajó vitte új hazájába.³⁴ Az olasz szónok természetesen uralkodási időpontok megjelölése nélkül sorolja elő az eseményeket, az egész narrációban csupán egyetlen dátumot jelöl meg napra pontosan: 1277. január 21-ét, amikor a desiói csatában a Viscontiak legyőzték a Della Torre családot, és átvették Milánó felett a hatalmat.³⁵

Hosszú oldalakon keresztül olvashatunk itt nyolc férfi rokon tetteiről, amíg végül eljutunk II. Galeazzo Visconti idejébe (†1378), akinek Bianca Maria Sforza a közvetlen leszármazottja. II. Galeazzo fia, Gian Galeazzo Visconti 1378-tól követte apját a *signore* tisztségében, majd 1395-ben Luxemburgi Vencel német királytól hercegi rangot vásárolt, ezzel jelentősen megemelve a család tekintélyét. Gian Galeazzo azonban első unokatestvérét, genetikailag nagyon közeli rokonát vette el, így a felesége többször elvetélt. A Szűzanyának tett fogadalomként mindkét életben maradt gyermekük, és azután a család további generációi is hagyományosan viselték a Maria nevet, akár férfiak voltak, akár nők. A Visconti család Gian Galeazzo fiatalabb fiának, Filippo Maria Visconti hercegnek (1412–1447) a vérvonalán folytatódott. Mivel a férfi genetikai eredetű angolkórban (*rachitis*) szenvedett, külső testi torzulása mellett a termékenységgel is problémája volt. Két gyermektelen házassága után egyetlen leánygyermek született egy ágyasától: ő volt Bianca Maria Visconti, a Marlianus által csak „mi menyasszonyunk”-ként (*nostra sponsa*) emlegetett Bianca Maria Sforza nagymamája. Marlianus elhallgatja a dinasztia folyamatossága körüli nehézségeket, helyette egészen emelkedett hangnemben beszél arról, hogy Filippo Maria herceg arra az elhatározásra jut, hogy egyetlen gyermekét, a „félistennő” Bianca Mariát (1425–1468) Francesco Sforzához (1401–1466) adja feleségül: „Blancam Mariam unicum filiam non modo virginem sed semideam Francisco Sphortiae filio desposavit.”³⁶ [Bianca Mariát, egyetlen leányát, aki nem is csak szűz-leány volt, de valóságos félistennő, Francesco Sforzának mint fiának jegyezte el.] Erre

34 17r. ÁBEL, *Olaszországi XV. századbeli...*, 372.

35 15v. Uo., 371.

36 19r. Uo., 374.

a döntésre Francesco apjának a hadi érdemei vezetik a herceget, amelyeket véleménye szerint a fiú felül is fog múlni. Az elbeszélő szemszögéből persze már tudták, hogy Francesco Sforza valóban többre vitte, mint zsoldoskapitány apja, Muzio Attendolo Sforza, aki többek között a II. Johanna nápolyi királynőnek tett szolgálataival vált híressé.³⁷ Ugyanakkor Marlianus megint elhallgat néhány érdekes részletet. A „félisten-nő” jelzõt legalábbis korai volt használnia egy kislányra, aki az eljegyzése pillanatában, 1430-ban mindössze 5 éves volt, s így különösen annak a 25 éves férfinak a szemében gyermek még, akinek odaígérték.

Az itáliai zsoldoskapitányok köré szerveződött társadalomban általános volt a bizalmatlanság a riválisok között, s ennek szellemében próbált Francesco Sforza is kihátrálni az eljegyzésből, de végül 1441. október 24-én megtartották az esküvőt Cremonában. Az ekkor 16 éves Bianca Maria Viscontit elvenni, figyelembe véve az egész milánói hercegséget is, ami hozományként vele járt, ekkor valószínűleg már Francesco Sforzának is „isteni üzletnek” tűnt.

Marlianus ezután azt ecseteli, hogy Francesco Sforza mely tetteivel nyerte meg az itáliai államokat, hogy őt ismerjék el Milánó törvényes urának a lodi béke (1454) keretében. Érdemes ezt a rész idézni, ugyanis az egyetlen – a kódexbe a tinta alapján a kihagyott helyre utólag beírt – görög auktortól származó sorral illusztrálja Marliani az esemény jelentőségét:

Hoc rerum successu Mediolanenses maxima affecti laetitia, simulque Francisci virtutem pene divinam admirantes, cum iam omnia apud eos seditionum ac discordiarum plena tumultuarie nulloque ordine agi coepissent, illud homericum animo volutantes **οὐκ ἄγαθὸν πολυκοιρανίη: εἷς κοίρανος ἔστω εἷς βασιλεὺς** Unus sit Princeps unus Rex, nec enim multorum principatus bonus est.³⁸

[E dolgok következtében a milánóiak nagy örömet éreztek és hasonlóképpen Francesco csaknem isteni erényét csodálva, miután már mindannyian lázadással és egyet nem értéssel eltelve minden rend nélkül csűrhe módjára kezdtek viselkedni, ama homéroszi lélek felé fordultak (mely ezt mondja) *egy legyen úr csak, egy a király*. Egy legyen a vezér, egy a király, hiszen nem jó, ha sokan vannak a vezérek.]

A homéroszi idézet az *Iliász* II. énekének 204–205. soraiból való, ahol Odüsszeusz inti az akhájokat a gyűlésben, hogy egyezzenek meg egyetlen fővezér személyében. A helyet eredetiben és Devecseri Gábor fordításában idézem:

37 19v. Uo., 374.

38 23r. Uo., 378.

οὐ μὲν πως πάντες βασιλεύσομεν ἐνθάδ' Ἀχαιοί:
οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη: εἷς κοίρανος ἔστω,
εἷς βασιλεύς, ᾧ δῶκε Κρόνου πάϊς ἀγκυλομήτεω
σκῆπτρόν τ' ἥδ' ἐθέμιστας, ἵνα σφισι βουλεύησι.³⁹

Nem lehetünk itt mindnyájan fejedelmek, akhájok!
Nem jó ám a sok úr kormányzata; **egy legyen úr csak,**
egy a király, kit sarja csavartelméjű Kronosznak
tett fejedelmünké törvényeivel s jogaival.⁴⁰

A jól elhelyezett hízelgés után még egy oldalon át olvashatunk Francesco herceg érdemeiről, s ezután következik hitvese, Bianca Maria Visconti jellemzése, aki minden erényt magáénak tudhatott, amelyet férjétől megkívántak:

Quod si aliquid erat quod in Francisco desyderaretur id in Blanca Maria eius conjugē facillime poterat inveniri. Fuit namque Blanca Maria sponsae nostrae avia cuius ipsa praeclarum nomen cum eius honestissimis moribus retinet, fuit inque mulier magni consilii magnique animi, praeterea probissima, venustissima et pudicissima religionisque pietatis beneficentiae et affabilitatis plena, tot denique animi et corporis bonis affluens ut cum humanissima esset multum tamen divini ei inesse omnes viderent. His ortus est parentibus Galeacius sponsae nostrae pater, cuius vim ingenii cognoscens Franciscus eum vix unum ac vigesimum annum natum delegit, qui cum firmissimo exercitu in Galliam Transalpinam proficisceretur ut Ludovico de quo paulo ante verba feci Francorum regi opem ferret [...]⁴¹

[Bármit, amit Francescóban megkívánhattak, azt Bianca Mariában, a hitvesében is könnyűszerrel megtalálhatták. Ez a Bianca Maria volt a mi menyasszonyunk őse is, akinek a fényes neve mellett ő a legtisztább erkölcsait is megtartotta, hiszen ő nagy bölcsességű és nagylelkű volt, ezen felül derék, a legszépségesebb és legszemérmesebb, a vallási kegyességet és jótékonytágot gyakorló és nyájassággal teli, ezen felül lelki és testi javakkal teljes és mivel a legemberségesebb volt, sokan nem kevés isteni tulajdonságot is láttak benne. Ezekből a szülőktől származik Galeazzo, a mi menyasszonyunk édesapja, akinek lelkierejét felismerve Francesco Franciaországba küldte, hogy Lajosnak, akiről fentebb szóltam, a franciák királyának segítségét hozzon...]

A hölgy, aki az epithalamiumban köszöntött menyasszony őse volt, csupa felsőfokú jellemzőt kap: nemcsak a legtisztább erkölcsű volt, de bölcs és nagylelkű is, szerény, szép-

39 HOMER, *Iliad*, II: 203–206. HOMER, *Opera in five volumes* (Oxford: Oxford University Press, 1920), hozzáférés: 2020.10.08, <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0133%3Ab ook%3D2%3Acard%3D188>.

40 HOMÉROSZ, *Iliász*, ford. DEVECSERI GÁBOR (Budapest: Európa Kiadó, 1985), 27.

41 23v. ÁBEL, *Olaszországi XV. századbeli...*, 378.

séges és szemérmes, a vallási kegyességet gyakorló és a lelkeséget megélő, s teste-lelke annyi jó tulajdonságról árulkodott, hogy bár a legemberségesebb volt, mindenki nem kevés isteni tulajdonságot is látott benne. Ahogyan a régiségben a családi névadással példakövetésre is biztatták a gyermekeket, úgy ebben a szövegben a nagymama érényeinek felsorolása is mintegy feladatkielölés Bianca Maria Sforza számára. Nem véletlen, hogy az egyéni tulajdonságok felsorolása után Marlianus rögtön arra tér rá, hogy milyen erényes és sikeres fiaikat szült Bianca Maria nagymama. Dicséretet kap itt elsősorban Galeazzo Sforza, a menyasszony édesapja, de nagybátyjai, Ludovico il Moro és Ascanio Maria kardinális is. Az előbbi a szöveg végén mint házasságszerző kap egy hosszabb méltatást (25v–26r), Ascanio Sforza kardinális pedig, mint korábban elhangzott, az egyházat képviselte személyében az esküvőn, tehát fültanúja is lehetett a beszéd elhangzásának.

Marliani elbeszélése szerint Galeazzo a francia király szövetségében megteremtette Itália békéjét, aki e cselekedetei alapján tartotta méltónak őt rá, hogy saját hitvese húgát, Savoyai Bonát, akit lányaként szeretett, hozzáadja feleségül. Bona 1462-ben került a francia királyi pár, XI. Lajos és Savoyai Sarolta udvarába, s végül 1468-ban lett Galeazzo Sforza felesége.

Galeazzo [...] pace Italiae reddita sibi gloriam peperit immortalem. Qua re christianissimus Francorum rex eum dignum censuit cuius matrimonio iungeretur Illustrissima sponsae nostrae mater Bona quam Reginae coniugis suae sororem optimam et venustissimam miraque animi nobilitate non secus ac filiam et amabat et carissimam habebat. Horum filius Ioannes Galeacius Maria Sforza [...] ⁴²

[Galeazzo (...) visszaállítva Itália békéjét, halhatatlan hírnevet szerzett magának. Ez okból a legkeresztényibb francia király méltónak találta őt arra, hogy hozzá adja feleségül a mi fenséges menyasszonyunknak édesanyját, Bonát, aki az ő királynéjának és feleségének lánytestvére volt, és akit kiválósága és szépsége, valamint csodálatra méltó lelki nemessége miatt lányaként szerette és kedvesnek tartotta. Az ő fiuk Giovanni Galeazzo Maria Sforza (...)]

A menyasszony édesanyja még a nagymamájánál is rövidebb jellemzést kap (kiváló, szépséges, s csodálatra méltóan nemes lelkű), Marlianus rögtön a fiában megmutatózó érdemére tér át. Ez a fiú, Gian Galeazzo Maria Sforza, Marlianus szerint még a nagybátyját, a férfiszépség Ludovico il Morót is felülmúlta külsejével. A család nevében a húgát is Gian Galeazzo adta férjhez, mint legközelebbi férfi rokona. A magyar történelemhez közvetve még egyszer köze lett Milánó fiatal hercegének egy másik házasság révén. Ugyanis bár a herceget csupán 25 éves korában meggyilkolták, ő volt annak a Bona Sforza lengyel királynénak az édesapja, aki „az utolsó nemzeti királynét”, Jagelló Izabellát adta a Magyar Királyságnak.

Bianca Maria közvetlen férfi rokonainak méltatásával Marliani elér az epithalamium történeti-panegirikus részének végére. Az utolsó kb. egy oldalon a jelen lévőket szólítja fel a frigy ünneplésére, majd a házasulandók intésével zárul a beszéd. Ismét méltatja a házasság szentségét, egymás szeretetére biztatja a feleket, és hogy jó szívvel fogadják a majd belőle születendő gyermekeket, valamint hűségre is inti őket: „fidemque mutuum servantes id efficient ne alicuius intemperantis libidinis nomine unquam possint accusari”⁴³ [kölcsonösen megtartva hitüket úgy cselekedjenek, hogy soha senki ne illethesse őket a fékezhetetlen szexuális vágy vádjával].

Az oráció utolsó mondatát (26v) azért idézem teljes terjedelmében, mert egy érdekes társadalmi gyakorlatra utal: e szerint a szentmise végén, amelyet hivatalosan latinul tartottak, népnyelven, vagyis olaszul („ea in vernacula lingua verba exprimam”) fejezték ki a hálaadást. Ehhez képest a kódexben a záró formula görög nyelvű, Lukács evangéliumának egy helye (2, 14).

Haec omnia nobilissimum hoc matrimonium faustum faecundum felix iucundum ac fortunatum reddent, cui ut iam iam maxima cum omnium laetitia summoque plausu extrema possit manus imponi, ea vernacula lingua verba exprimam quibus christianorum more matrimonia sanciri solent et firmari: ~

Δόξα τῷ Θεῷ ~

[Ezek mind ezt a legnemesebb házasságot tegyék boldoggá, termékennyé, vidámmá, gyönyörűségessé és szerencséssé, s hogy ezt immár mindenkinek a legnagyobb örömére és legteljesebb tetszésnyilvánítása mellett megáldhassam, azokkal a szavakkal fejezem ki, amelyekkel népnyelven a keresztények szokása szerint a házasságokat meg szokták szentelni és megpecsételik: ~ ~ Dicsőség Istennek.]

A latin oráció az itt ~ jellel átírt szimbólummal zárul, majd ugyanazzal a tintával, amellyel a fentebb idézett Homérosz-sorokat, valószínűleg szintén utólagosan írták be a három görög szót, hiányos mellékjelezéssel:⁴⁴ „Dicsőség Istennek”. A szövegben népnyelvű zárásra utalás és a tényleges záró formula nyelve közti ellentmondás valószínűleg annak segítségével oldható fel, ha figyelembe vesszük, hogy a kódex egy szóban elmondott esküvői oráció írott változata.⁴⁵ Amikor a beszéd elhangzott – feltételezésem szerint rövidebb formában, mert az aprólékos családtörténeti részeket hallás után még nehezebb lett volna követni –, Marlianus talán tényleg olaszul fejezte be például a „Congratulazioni!” vagy az „Auguri!” gratulációt jelentő kifejezéseknek a milánói dialektusnak és a 15. századi nyelvállapotnak megfelelő formájával. Esetleg ezután elhangzott a görög hálaadási formula. Amikor pedig a szöveget bejegyezték a kódexbe,

43 26v. Uo., 381.

44 A két ómega alól hiányzik az aláírt ióta a kéziratban. Köszönöm Gellérfi Gergő segítségét, aki erre a hibára felhívta a figyelmemet.

45 A kérdés feltételes megválaszolásában nyújtott segítségükért itt mondok köszönetet Domokos Györgynek (PPKE Olasz Tanszék) és Mons. Federico Gallónak (Biblioteca Ambrosiana, Milánó).

az eltérő kommunikációs helyzet miatt az olasz kifejezés már kimaradt, és részben erudíciója fitogtatása végett a jogtudós már csak a biblikus görög formulát helyezte a végére. Az elhangzott és írott esküvői beszédek különbségeinek feltárása – ha maradt nyomuk – a kutatás egy újabb érdekes vonulata lehet, hiszen az epithalamiumok általában jóval az esküvői alkalmak előtt készültek, és a 16. századtól jellemzően nyomtatásban is megjelentek, mire a menyegző napja eljött. Ez a téma azonban speciális szempontú kutatást, és külön publikációt érdemel.

Ha tehát közelebbről szemügyre vesszük a Johannes Franciscus Marlianus által írt esküvői orációt, az nem annyira a Mátyás királyt dicsőítő alkotások sorába illik, ahogy Ábel Jenő szövegkiadásának címe sugallta, mint inkább egy retorikailag és a hordozó kódex kivitelezése szempontjából is mives propagandaanyagnak tekinthetjük, amely teljesen a *Sforza család* hírének megörökítését szolgálja. A benne található Mátyás-ábrázoláson kívül arányaiban kevés a magyar szempontból érdekes vagy új adat. A házassági hűségről szóló példákat soroló részben találhatunk néhány olyan párra való utalást, amelyekkel ritkán találkozunk hasonló közegben. Ezt felfoghatnánk úgy is, hogy Marlianus kerüli a közhelyeket, de valójában azonosítható, hogy Plinius és Valerius Maximus mely oldalait kellett az olasznak felütnie ahhoz, hogy a kissé „keregettebb” példákat egymás után kiszemezzesse belőlük. Irodalmi értéke a szövegnek tehát kevés.

Marlianus műve elsődlegesen reprezentációs célokat szolgált, hiszen azt volt hivatott bizonyítani, hogy a Sforza család leánya méltó a magyar király kijelölt örököséhez. A Sforzák benne olvasható családtörténete azonban olyan sűrű és támpontok nélküli, hogy megértéséhez az Itálián kívüli kortárs olvasónak is magyarázatra lehetett szüksége. Nem tudjuk, Mátyás király kézbe vette-e valaha a kötetet, vagy az olvasatlanul került a Bibliotheca Corviniana darabjai közé. Ha a királynak átadták az ajándékot, talán János váradi püspök beszámolt neki a tartalmáról a *per procuram* esküvő egyéb mozzanataival együtt, így elolvasnia sem kellett. A szöveget áttekintve és a házasulandó felek valós élettörténetét ismerve az olvasó benyomása az, hogy akárcsak maga a Corvin János és Bianca Maria Sforza között kötendő házasság terve, a volterrai epithalamium-corvina is Hunyadi Mátyás félbemaradt nagy terveinek mementója. Egy emlék, amely mögött nem volt esemény.